

MİLLÎ MÜCADELE'DE İLK KURŞUN VE DÖRTYOL'UN DÜŞMAN İŞGALİNDEN KURTULUŞU

Dr. Kemal ÇELİK*

a. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi Öncesinde Dört Yol'un İşgaline Yönelik Bazı Gelişmeler:

I. Dünya Savaşı Öncesinde, Osmanlı Devleti'ne karşı tertiplenen en önemli Ermeni İsyanları'ndan biri de Adana ve havalisinde cereyan eden 1909 yılı Adana Ermeni Olayları (1909 Adana Ermeni İğtişası)'dır. Dört Yol, bu isyan olaylarının merkezi durumuna getirilmiştir. O sıralar, Osmaniye (Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı) ve Dört Yol'da Ermeni delegesi (murahhası) olan Episkopos Mrg. Muşeg (Moucheg), isyan hareketlerini başlatmak üzere, maiyyetine aldığı 15-20 kadar Ermeni komitecisi ile Osmaniye ve Dört Yol'dan başlayarak, Adana Vilâyeti'nin bütün sancaklarını dolaşmış, o dönemde, Ermeniler'in en kalabalık olduğu ve en tehlikeli isyancı Ermenilerle meskûn hale getirilmiş olan Dört Yol'da, Osmanlı Hükûmeti'ne bağlı kalmaya çalışan bir kısım Ermeniler'e de nutuklar çekerek, onları da kışkırtmış ve ayaklanmaya teşvik etmiştir. Episkopos Muşeg, Avrupa devletleriyle de işbirliği yaparak, Kıbrıs Adası'nın kuzeyinde ve tam karşı kıyısında yer alan Dört Yol'un iskelesine binlerce silâh ile çok miktarda cephane çıkarmış, Müslümanlar'ın kendilerini kesceğine inandırdığı Ermeniler'i, silâh satın almaları konusunda zorlamıştı. At üzerinde, ellerinde Ermenistan bayrağı taşıyan maiyyeti ile dolaşan Muşeg, Kafkas Ermenileri'nin sembolüne benzer şekilde, üç köşeli belirgin işaret taşıyan, kalpaklı, ayakları dizlikli, tek tip elbise giyinmiş "*postallı*" adı verilen 300'den fazla milis askerini, Amerika ve Rusya'da eğitim almış Ermeni fedâisi subaylar eliyle, dağlarda talimler verdirerek yetiştirmişti. Muşeg, köylerdeki Dört Yol'daki "*beylik*" araziye Ermeni halkı arasında taksim etmiş, her bahçeye hudut işaretleri konuyormuş gibi gös-

* Başkent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi

tererek, kademe kademe "*piyade istihkâmları*" kazdırmış, bazı yerlere kilisenin ortasından tüneller açtırmıştı. Dötyol iskelesinde inşa ettirdiği 400-500 metre uzunluk ve aynı endeki kışlaların etrafını da istihkâmlarla çevirtmişti. Adana Vilâyeti'ne bağlı diğer bazı yerlerde de Ermenitan'ın bağımsızlığını temsil eden piyesler oynatılıyordu¹.

Böylece, Kilikya'da başlatacağı isyanın hazırlıklarını yapan Muşeg, Adana'ya giderek, Ermenilerle Türkler'in arasını açmaya yönelik kışkırtıcı hareketlere başladı.

Osmaniye Mutasarrıfı Mehmed Asaf Bey, Muşeg'in, İstanbul gazetelerine verdiği yalan ve uydurma haberlerin ne derece gerçek dışı olduğunu ortaya çıkardığından, Muşeg önce Kıbrıs'a, oradan da Mısır'a kaçtı. O sıralarda, bu kez Adana'da, Taşnak liderlerden olup, şiddet hareketlerini kışkırtmakla ün kazanan Gökdereliyan Karabet ve Çallıyan Karabet ortaya çıkarak köyleri ve kazaları dolaşmaya başladılar. Dötyol'un, Dersak adındaki papazı, daha sonra I. Dünya Savaşı'nda Dötyol İskelesi'nde Fransızlar'a casusluk yaptığı için idam edilmiş olan Hınçak Karabet İskender ve Bedros Paşa da bu çalışmalara katıldılar. Ermenilerle Meskûn hemen her köyde, evlerin altından birbirine bağlı tüneller açıldı. Gizlenmek için kuyular kazıldı. Her kilisede çeşitli silâhlar yapıldı. Su bularlarından mükemmel denilebilecek toplar döküldü. Birçok yer silâh deposu ve cephane fabrikası haline getirildi. Adana'nın merkezinde ve havalisinde düzenlenen mitinglerde, İslâm Uleması'nın sarıkları başlarından zorla çıkarılarak kirletildi. İskenderun'daki İngiliz Konsolosu Ermeni bozması olan Mösyö Katoni de, Ermeniler'i kışkırtmakta idi. Tam o sıralarda, Adana'da iki Müslüman- Ermeniler tarafından katledildi. Bir başka bilgiye göre de, karısını kaçırdıkları iddiası ile, bir Ermeni tarafından vuruldular.

¹ Daha geniş bilgi için bk. Mehmed Asaf, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım, (Yay. Haz.: İsmet Parmaksızoğlu), T.T.K., Ankara 1982, s. 6-9.; "*Ermeniler ne kadar nutuk çekip, şiir okuyor ve silâhlandırılıyorlarsa, Türk halkı da bir o kadar kaygı ve telâşa kapılıyordu. Türkler, Ermeniler'in emellerinde ve onları kışkırtmak için çok çalışan Hınçak ve Taşnak derneklelerinin onlara yaptıkları vaazlarında, Türkler'den intikam almak ve -Türk soyunu yeryüzünden silmek- amacının varlığını seziyorlardı. Aynı zamanda, Mersin'deki Gregorian Ermeni Piskoposu Muşeg'in davranışlarından da kaygılanıyorlardı. Bu piskopos, tüm bölgeyi, özellikle Adana ve dolaylarını dolaşarak Ermeniler'i silâhlanmaya üsteliyor, onlara silâh satarak ticarî kâr sağlıyordu*". Bk. Salâhi R. Sonyel, İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909), Belleten, C. LI, Sayı: 201'den ayrı basım, T.T.K., Ankara, s. 28-30.

Ayrıca; İslâm cemaatin saydığı bir hocanın tenasül uzvu kesilip, üzerine kendi kanıyla bir haç çizilmiş ve ağzına verilmişti. İşte bu olay ayaklanmaya yol açtı. Olayların baş müsebbibi durumundaki Gökdereliyan Karabet ve çetesi, Hükûmet kuvvetlerinin elinden kaçmayı başardılar. Ermeni isyancılar. Vilâyet tarafından gönderilen kuvvetlere, mahallelerinde kurdukları barikatlardan, aynı anda ve topluca ateş açtılar. Çok sayıda jandarma ve polis şehit edildi. Bunun üzerine, silâhlarını kapalı Türkler de Ermeni Mahallesi'ne yürüdüler. Bu arada, Süleymanlı (Zeytûn) ve Saimbeyli (Haçın) ile Vilâyetin diğer yerlerinden gelmiş olan Ermeniler, Dört Yol'da toplanmaya ve karşılaştıkları Müslümanlar'ı öldürmeye başladılar. Adana'da başlayan olaylar, Bahçe, Maraş, Tarsus, Payas, Saimbeyli, Erzin, Dört Yol ve bütün bölgeye süratle yayıldı. Bu olaylar, 14-27 Nisan 1909 (1-13 Nisan 1325) tarihleri arasında onüç gün devam etti. Olayların devam ettiği günlerde, Fransız, İngiliz ve Amerikan zırhlıları, İskenderun ve Mersin limanları önünde gösteri yaparak, Ermeniler'e yardıma başladılar. İsyan, İstanbul'a -Dahiliye Nezâreti'ne- haber verilmiş, fakat, 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325)'da, Sultan Abdülhamit II. tahttan indirilerek, yerine Sultan Mehmed Reşad tahta oturtulmuş ve böyle önemli bir değişikliğin cereyan ettiği bu günlerde, hemen hiç kimse bu isyan hareketiyle pek ilgilenmemişti. 27 Nisan 1909'da, Osmanlı Hükûmeti'nin gönderdiği birkaç gemi ile, İskenderun ve Mersin'e asker çıkarılarak olaylar bastırılmıştı².

Bu olayları kışkırtanlar Adana'daki Ermeni kilisesi ve piskoposları idi. Türkler'e gelince; Ermeni çetecilerinin daha önce içtikleri yemin gereğince, Nisan 1909'da Müslümanlar'ın katliâma tâbi tutulacağına inandıklarından, eline silâh geçirebilen her Müslüman, Ermeniler'e karşılık vermeye başlamıştı. Avrupa basını ise, daha önce yaptığı gibi, bu kez de olayları saptırarak, "*Türkler'in, Ermeniler'i imha ettikleri yolunda*" gerçek dışı yayınlar yapmıştı. Ermenilerle Türkler arasındaki düşmanlıklar I. Dünya Savaşı sırasında da devam etmiş, bunun sonucunda Osmanlı Hükûmeti'nin mecbur kaldığı Ermeni tehciri kararı üzerine, yörede bulunan çok sayıda Ermeni de, Suriye ve Lübnan'a göç ettirilmiştir.

2 Mehmed Asaf, a.g.e., s. 9-16.; Salâhi R. Sonyel, a.g.e., s. 31-38.

b. Dörtüol'un İşgali ve Millî Mücadele'de İlk Kurşun

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takiben, yöreden göçettirilen Ermeniler'in, Fransızlar desteğinde geri döneceği ve yöreyi işgal edeceği söylentilerinin yayılması, yukarıda belirttiğimiz dehşet verici olayları yaşayan ve bu Ermeniler döndüğü takdirde aynı dehşeti bir kere daha yaşayacağını bilincinde olan, Türk halkını endişeye sevk etmişti. Bu endişe, ne yazık ki, boşa çıkmamış, olaylar istenmeyen bir biçimde gelişmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Fransa, Ermeni gönüllüleri ile bir mukavele imzalamış, buna göre, vatanları kabul ettiği tehcir bölgelerine ilk olarak girme imtiyazını vermişti. I. Dünya Savaşı sona erince, Fransız Generali Hamelin, Fransız Doğu Lejyonu (Legion d'Orient)'nu bizzât ikiye ayırmış, Suriye'de ikamete mecbur ettiklerine "*Suriye Lejyonu*" adını vermişti. General Hamelin, Doğu Lejyonu'ndan kalan kuvvetlerden üç Ermeni bataryası meydana getirmişti. Bunlardan biri İskenderun-İslihiye, ikincisi Toprakkale-Dörtüol arasına, üçüncüsü ise, Mersin'e yerleştirilmiş, bölüklere ayrılarak Tarsus, Pozantı ve Adana çevresine dağıtılmıştı. Adana ve çevresindekiler, "*Ermeni Lejyonu*" adı ile Albay Romieu'nun emrine girmişti. Romieu, 15 Kasım 1918'de, Fransa Harbiye Nezâreti'ne müracaatla, emri altındaki birliğin Kilikya'ya intikalini ve Kıbrıs'ın, ikmal merkezi olmasını resmen istedi. Ayrıca; bu birliği İskenderun limanına çıkaracağını ve buradan Toroslar'a doğru ilerleyerek, Kilikya'yı kontrolü altına alacağını belirtmişti. Bu teklife, Fransa Başbakanı Clemenceau yerine, İngiliz Generali Allenby'den olumlu cevap geldi. Ermeni Lejyonu'nun ilk birlikleri 22 Kasım 1918'de, St. Bricue adındaki Fransız gemisine bindirildi ve İskenderun'a doğru yola çıktı. Romieu'ya bağlı Doğu Lejyonu'nun son birliklerinin de en geç 20 Aralık 1918'de İskenderun limanında olacağı plânlanmıştı³. Gerçekten de, o sıralar Adana Vilâyeti'ne bağlı bir kaza merkezi durumundaki Dörtüol, yörenin ilk işgal edilen şehirlerinden biri oldu. Bu arada, 9 Kasım 1918'de, İskenderun on onbeş kişilik bir İngiliz

3 E. Brémond, *La Cilicie En 1919-1920*, Paris 1921, s. 6-10.; P. Du Véou, *La Passion de la Cilicie 1919-1922*, (Çev.: Reşat Gögen, Kilikya Fâciaları adıyla basılmamış daktilo metni), Paris 1937, s. 32.

müfrezesi tarafından işgal edilmiş⁴, 11 Kasım 1918'de, halkın, erzak deposu önünde birikmesini bahane eden, Fransızlar'ın Coutelas Torpidosu Komutanı David Beauregard, Türk memur, polis ve jandarmalarının, İskenderun'dan hemen ayrılmalarını istemişti⁵. Çok geçmeden, İngilizler, Osmanlı Hükûmeti'nden, yörenin işgaline zemin hazırlayacak yeni taleplerde bulunmuşlar, "*Kilis-İslahiye hattının güneyinde ve Misis tren yolu boyunca bulunan Türk askerlerinin, 1 Aralık 1918'e kadar, Ceyhan Nehri'nin batısına çekilmesini, her çeşit silâhlarını teslim etmelerini ve bu kuvvetlerin terhisini*"⁶ istemişlerdi. Nihayet, 11 Aralık 1918'de, Dörtüol'u işgal eden Fransızlar, bu işgalde dörtüüz Ermeni'den oluşan bir Fransız taburundan faydalanmışlardı. Bu işgal birliğine bağlı erler, Türkler'e ait oniki evi basarak eşya ve paralarını gaspetmiş, bir kadını boğazından yaralamış ve Osmanlı jandarmasını kasabadan çıkarmışlardı⁷.

İşte, Ermeni şiddet hareketlerinin daha önceleri Türkler arasında yol açtığı hoşnutsuzluk, Ermeniler'in, Fransızlar desteğinde, bölgeyi işgal edeceği söylentilerinin yayılması ve gerçekten de, Fransızlar'ın, işgal sırasında, Fransız askerî üniforması giydirdikleri Ermeniler'e, işgal kuvvetleri arasında yer vermeleri ve bunların işgalle birlikte hakaret, gasp ve yaralama olaylarına girişmeleri, Türk ve Müslüman halkın, Ermenilerle birlikte, Dörtüol, Adana ve havalisini işgal eden Fransızlar'a da sert tep-

4 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi (H.T.V.D.), Sayı: 29, Ankara (Eylül) 1959, Vesika No.: 754.; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1962, s. 62.

5 H.T.V.D., Sayı: 30, Ankara (Aralık 1960, Ves. No.: 763.

6 H.T.V.D., Sayı: 31, Ankara (Mart) 1960, Ves. No.: 780.; Tevfik Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 64.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, B.E.O., Mühimme, No.: 340957.; "*Osmanlı Ordu-yu Hümayunu Şube: 2 Numro: 10292.*

*Maruz-ı Çaker-i Keminelere*dir.

11/12/34 tarihinde üç zabıt kumandasında ekserisi yerli firarî Ermenilerden mürekkeb olmak üzere Fransız askerî üniformasını lâbis dörtüüz neferlik bir müfrezenin Dörtüol Kasabası'na geldikleri, oniki haneyi basarak eşya ve para gasb ve bir kadını boğazından cerh Jandarmayı kasabadan ihraç ettikleri İkinci Ordu Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir.

Tahliye ettiğimiz Adana Vilâyeti'nin işgaline İtilâfçıların hazırladığını ve buna mani olmayı temin edecek tedabirin itihazını 10/12/34 tarih ve 11439 numarolu arızam ile istirham etmişim. Mütarekenâme ahkâmına muhalif olan bu vak'a hakkında teşebbûsât-ı lâzime icrasının ve bu kabil Ermeni firarîlerinin işbu menatıka adem-i idhalinin ve memurin-i mülkiyemizle jandarmanın tahliye olunan mahallerde emniyetle iş görebilmelerini kâfil-i tedbir teminine taalluk eden İrâde-i Sadâret-penahileri arz ve istirham olunur. Ol-bâbda enur-ü ferman hazret-i veliyü'l-enrindir. Fi 12 Rebiü'l evvel sene 1337, fi 14 Kânun-ı evvel sene 334 (1818).

Harbiye Nâzırı namına

Müsteşar-ı İmza bk., H.T.V.D., Sayı: 33, Ankara (Eylül) 1960, Ves. No.: 823.

kiler göstermesine yol açmıştır. Fransızlar, işgali takiben, daha önce Suriye ve Lübnan'a göç ettirilen Ermeniler'i, Dört Yol'a ve yörenin diğer şehirlerine naklederek, yerleştirdiler. Az zamanda, Dört Yol'a yerleştirilen Ermeniler'in sayısı oniki bin kişiye ulaştı⁸.

Kısa zaman sonra, Dört Yol ve yakınlarına yerleştirilmiş olan sivil Ermeniler de, Fransız İşgal Kuvvetleri'nden cesaret ve destek alarak, Dört Yol civarındaki köylere baskınlar düzenlemeye başladılar. Bunların yaptığı zulümlerden ve işkencelerden bıkan ve endişe içinde sıranın kendilerine geleceği günü bekleyen Dört Yol'a bağlı Özerli Köyü halkı, Hacı Hüseyin Oğulları'ndan Emin Hoca Başkanlığı'ndaki üç kişilik bir heyetle, bölgenin İngiliz Komutanlığı'na müracaat etti. Heyet, köylerinin ve çevrenin, Fransızlar ve özellikle Ermeni zulmünden korunmasını istedi. Bunun üzerine, İngiliz Komutanlığı, Hintli Müslümanlar'dan oluşan bir müfreze, Dört Yol'a gönderdi. Bu müfreze, asayiş ve sükûneti geçici bir zaman için sağlamayı başardı⁹.

Fakat, bir süre sonra, Fransızlar ve Ermeniler, Özerli Köyü'ne saldırdılar ve halka hakaret ettiler, bazı evleri yağmaladılar. Bu kötü tutum ve hakaretlerine tahammül edemeyerek karşı koyan Özerli Köyü İhtiyar Heyeti'nden Muhtar Şeyh muszâde (Şeyh Musazâde) Mehmet Ağa ile üye Abdülkadir Ağazâde Yusuf Ağa'yı, elleri bağlı olarak, Fransız İşgal Komutanı'nın kapısı önünde, süngü ile şehit ettiler. Ayrıca, Dört Yol'un güneyinde ve yakınındaki Karakese Köyü'ne güçlü bir müfreze ile taarruz eden Fransızlar ve Ermeniler, Özerli'de işledikleri cinayetleri bu kez gerçekleştirme imkânı bulamadılar. Karakese ve çevre köyler halkı, Fransız ve Ermeniler'in zulmüne uğramamak için, Dört Yol ve Özerli'ye giden yolları taştan hazırladıkları siperlerle kapatarak, kendilerini savunmaya karar vermiş ve cereyan eden şiddetli bir muharebeden sonra beş-on erlerini kayıp veren ve şaşkına dönen Fransızlar, Dört Yol'daki karagâhlarına geri çekilmek zorunda kalmışlardır, 19 Aralık 1918. Bu arada, Dört Yol ve çev-

⁸ E. Brémond, a.g.e., s. 11.; P. Du Véou, a.g.e., s. 32-89.

⁹ P. D. Véou, a.g.e., s. 40, 41.; A. Hulki Saral, *Türk İstiklâl Harbi IV, Güney Cephesi*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1966, s. 55.

resindeki köyler halkından, Türkler'e ait hayvanlara zorla el koyarak götürmek isteyen Ermeni kafilesi de, Turunçlu¹⁰ yakınında karşılarına çıkan Koca Ömer Oğlu Mehmet Çavuş (Mehmet Kara), Köse Mehmed ve bazı arkadaşları tarafından imha edilmiş, hayvanlar kurtarılmıştı. Yakın zamana kadar, Millî Mücadele'de düşmana karşı ilk kurşunun, nerede ve hangi tarihte atıldığı konusunda bir görüş birliği yoktu. İzmir'in işgali sırasında Hasan Tahsin Recep (asıl adı Osman Nevres)'in, Yunanlılar'a attığı kurşun, Millî Mücadele'nin ilk kurşunu olarak biliniyordu. Son yıllarda yapılan araştırmalar ve ortaya konan vesikalar, Millî Mücadele'de düşmana karşı atılan "*ilk kurşunun -hattâ kurşunların-*", Dört-yol'da, 19 Aralık 1918'de, Mondros Mütarekesi'nde elli gün sonra, yiğit Dört-yollular'ın cesur evlâdı Mehmet Çavuş (Mehmet Kara) ve müfrezesi tarafından atıldığını ortaya çıkarmıştır¹¹.

Bu çarpışmaları takiben, Dört-yol'a dönen Fransız askerleri, Jandarma Komutanı Teğmen Hasan'ı, sebepsiz olarak, ağır şekilde yaraladılar. Dört-yol civarındaki Çaylı Köyü'nden Osman Oğlu Mustafa da¹², Kurtkulağı Mevkii'nde şehit edildi. Bu ve benzeri haksız davranışların devamı Türk halkını direnişe sevketti. Yöre halkı, canını ve namusunu kurtarmak için, her türlü imkânını kullanarak silâh satın almaya başladı. Kara Hasan da, Fransızlar'dan, kadeşinin intikamını almak için, Kuzuculu Köyü'nde bir teşkilât kurarak direnişe geçti. Mal ve hayvanlarını satarak silâhlanan yöre gençleri de Kara Hasan'a katıldılar. Böylece, zamanla sayısı 300-400'e varan bir millî teşkilât ortaya çıktı¹³. 1919 yılı başlarında harekete geçen

10 O dönemde Dört-yol'a bağlı iken, daha sonra Adana'nın Ceyhan İlçesi'ne bağlanan Turunçlu Beldesi.

11 P.D. Véou, a.g.e., s. 40-42.; A. Hulki Saral a.g.e., s. 55, 56.; A. Cevdet Çamurdan, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, Adana 1969, s. 87-159.; Kadir Aslan'ın müracaatı üzerine, Hatay Valiliği ve Dört-yol Kaymakamlığı'na, **ATASE** (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü) tarafından gönderilmiş olan 29 Ocak 1992 tarih ve 3214-4-92 Arşiv sayılı ve **ATASE** Tarih Uzmanı İlhami Bebek tarafından hazırlanan, **27 Ocak 1992 tarihli rapor**.; ayrıca; Kadir Aslan, **Millî Mücadelede Dört-yol**, Hatay 1991, s. 22-29.

12 Daha sonra kurduğu çete ile meşhur olan ve zaman zaman Millî Mücadele'ye destek veren Kara Hasan (Hasan Paşa)'nın kardeşidir.

13 Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul 1961, s. 126, 127.; A. Hulki Saral a.g.e., s. 56.; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bak., Ankara 1983, s. 258.; ayrıca, "**Millî Mücadele Döneminde ilk direnme hareketleri Dört-yol-Adana Bölgesi'nde başladı. 19 Aralık 1918'de, Ermeni milis kuvvetlerinin öncülüğünde ilerleyen Fransız İşgal Kuvvetleri'ne karşı, Dört-yol Bölgesi'nde Kuva-yı Milliye çarpışmaya başladı. Bu direnme hareketleri gelişerek, bütün güney bölgesine yayıldı**", bk. Ertuğrul Zekâi Ökte, **Millî Mücadele Döneminde Millî Hareketler Ordu İşbirliği**,

Kara Hasan (Hasan Paşa¹⁴) ve çetesi de, Türkiye'de, işgal güçlerine karşı, millî direnişi ilk baştan teşkilât olmuştur.

c. Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu

Bu şekilde başlayan millî direniş sonunda, yörede cereyan eden çarpışmalarda, 1921 yılı başına kadar, çoğu kez Fransızlar'ı yenilgiye uğratan Millî Kuvvetler, Feke, Kadirli, Karaisalı, Pozantı, Bahçe, Kozan ve Saimebeyli'yi düşman işgalinden kurtarmış, işgalci Fransız ve Ermeniler'in, Türkler'e karşı giriştiği, gasp, zulüm, işkence, yaralama, öldürme ve benzeri, insanlık dışı uygulamaları yanında, Fransızlar'ın sömürgeci emellerine, Ermeniler'in ise yörede devlet kurma hayallerine son vermişlerdir. Yöredeki mücadelenin son zamanlarında, kendi kuvvetlerinin başarı kazanamadığını gören, Dörtyol ve Adana çevresinde tutunamayacağını anlayan Fransa Hükûmeti, bu gelişmeler sonunda, Ankara Hükûmeti ile uzlaşmanın çıkarlarına daha uygun düşeceğini anlamış ve barış görüşmelerine başlanmasını istemişti¹⁵.

Paris Görüşmesi ve Londra Konferansı'nı takiben, T.B.M.M.'nin, Misâk-ı Millî şartlarına uymadığı için, Bekar Sami-Aristide Briand arasındaki anlaşmaya karşı çıkması ve reddetmesi ilişkileri gerginleştirdi. Öte yandan, II. İnönü Zaferi'ni takiben, Fransa kamuoyu, kendi kuvvetlerinin Kilikya'da kesin bir başarı kazanamayacağına iyice inanmış, savaştan bıkmış, artık, asker ve para savurganlığının önüne geçilmesini istemeye başlamıştı¹⁶. Fransa Hükûmeti de, her şeye rağmen, düşmanlığın devamına taraftar görünmüyor, anlaşma zemini arıyordu.

(Konferans Metni), İstanbul 1981, s. 12.; K. Aslan, a.g.e., s. 40-105.; Ayr. bkz. Kemal Çelik, Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi 1918-1922, (İst. Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 44, 45.

14 Müfrez Kumandanı Kara Hasan'a, çevre halkı ve arkadaşları tarafından "Paşa" ünvanı verilmiştir. Bugün, Dörtyol İlçesi'ndeki askeri kışla da "Kara Hasan Paşa" adını taşımaktadır.

15 Ali Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi, Türk Devrim Tarihi Ens. Yay., No: 7, Ankara 1948, s. 141.; Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, C. I-II., 5. Baskı, Örgün Yay., İstanbul 1982, s. 667.; A. Hulki Saral-Tasun Saral, Vatan Nasıl Kurtarıldı, T. İş Bank. Kültür Yay., Ankara 1970, s. 351.; Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. I., 2. Baskı, T.T.K., Ankara 1987, s. 198.

16 Kemâl Atatürk, Nutuk, C. II., 14. Baskı, M.E.B., İstanbul 1982, s. 588-620.; Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Genişletilmiş 2. Baskı, T.T.K., Ankara 1988, s. 207.; Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya kadar, C. I., 3. Baskı, M.E.B., İstanbul 1991, s. 49, 50.

Ankara Hükûmeti de, Dörtyol dahil olmak üzere, Adana ve çevresinin tahliyesini bekliyor, bütün gücüyle batıdaki Yunan Cephesi'ne yüklenmek istiyordu. Nihayet, iki tarafın olumlu yaklaşımı görüşmelerin yeniden başlaması ile sonuçlandı. 13 Haziran 1921'de, ilk toplantıda Mustafa Kemal – Franklin Bouillon görüşmesi gerçekleşti. Franklin Bouillon, Türkiye'nin tam bağımsızlığı, kapitülasyonların kaldırılması ve diğer bazı konularda daha esaslı bir inceleme yapmak ve Hükûmeti'ne görüşmelerle ilgili bilgi vermek üzere Paris'e döndü. Aslında Türk–Yunan mücadelesinin sonucunu bekleyip, gelişmelere göre karar vermek düşüncesinde idi. Nitekim, Fransızlar'ın, sonucunu merakla bekledikleri Saka Meydan Savaşı'nı, Türk Ordusu kazanınca, Fransa Hükûmeti, Ankara Hükûmeti ve ordusunun Anadolu'da hesaba katılması gerekli bir güç olduğuna inandı. Franklin Bouillon'a, Ankara Hükûmeti ile yeniden görüşme ve Kilikya'nın Fransız kuvvetleri tarafından boşaltılması konusunda yetki verildi. Böylece, 20 Ekim 1921'de, Ankara İtilâfnamesi (Andlaşması) imzalandı¹⁷.

Bu andlaşma gereğince, yörenin tahliyesi için, bir Türk–Fransız Karma Komisyonu kurulmuş, Adana ve çevresinin tahliyesi için bir protokol imzalanmıştır¹⁸. Tahliye Komisyonu, Fransızlar'ın, Yenice'yi 19 Aralık 1921, Adana'yı 20 Aralık 1921, Tarsus ve Hacitalip'i 27 Aralık 1921'de, Mersin'i 4 Ocak 1922'de, Mamure'yi 18 Aralık 1921, Misis'i 23 Aralık, Ceyhan ve Kozan taraflarını 24 Aralık, Osmaniye'yi 29 Aralık 1921'de, Toprakkale ve Erzin'i de 4 Ocak 1922'de tahliye etmesi ve işgalin tamamen sona ermesini kararlaştırmıştır¹⁹. Tahliye Komisyonu'nun bu ka-

17 "Beyrut'dan avdet eden General Dufieux, 22.3.37'de, Adana Hükümet Konağı'nda, şehrin rüesası, memurin ve eşrafını celb ederek sûret-i kat'iyyede Kilikya'ya Fransızlar'ın tahliye edeceklerini ve bu tahliye müddetinin bir ay devam edeceği, on mah (ay) sonra da Kilikya'da yalnız bir Fransız heyeti kalacağını resmen beyân eylediği bizzât müdâvimleri meyanında bulunanlardan birisinin muntakaca şâyân-ı itimad bir zâta nakl eylediği...", bk. *Adana Postası*, 22 Mart 1337 (1921), No.: 91.; *ATASE Arşivi*, K. 771, D. 68-56, F. 73.; Kemâl Atatürk, *Nutuk*, C.II., s. 621-625.; Ali Türkgeldi, a.g.e., s. 141-144.; Sabahattin Selek, a.g.e., s. 667.; Selahattin Tansel, a.g.e., C. IV., s. 51-211.; Selâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II., T.T.K., Ankara, 1986, s. 200.

18 *ATASE Arşiv*, K. 600, D. 36-156, F. 29-52.; A. Remzi Yüreğir, "Millî Mücadele'de Çukurova", *Yeni Adana*, 25 Ağustos 1953, Sayı: 8569.

19 *ATASE Arşivi*, K. 600, D. 36-156, F. 41.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Kânun-ı evvel 1337 (1921), No.: 384.; P. Du Véou, a.g.e., s. 533.

rarına rağmen, Fransızlar'ın, erken tahliye düşüncesi ve çekilme istekleri dolayısıyla, Toprakkale 29 Aralık 1337 (1921)'de, ordumuzun 59/1 Alay, 3. Tabur ve 32/2 Alay kuvvetleri tarafından, olaysız bir şekilde istirdâd edilmiştir (kurtarılmıştır). Fransızlar'ın erken çekilme isteği, Erzin ve Dört Yol için de geçerli olmuş, Toprakkale'ye giren kuvvetlerimiz, aynı gün (29 Aralık 1921) akşam saatlerinde Erzin'e doğru harekete geçmiş, 31 Aralık 1921'de Fransızlar'ın tahliyesini takiben, 1 Ocak 1922'de, Ankara Hükümeti'nin sivil yöneticileri ve jandarma birlikleri Dört Yol Kasabası'nı girmişlerdir. Hemen hemen tamamen boş durumdaki Dört Yol'a giren Cebel-i Bereket Mıntıka Kumandanlığı birlikleri daha sonra Osmaniye'ye geri dönmüşlerdir²⁰. Böylece, düşman işgaline en baştan beri karşı olan ve Millî Mücadele'de düşmana ilk kurşunu atma şerefini taşımış olan Dört Yol İlçesi halkı, bir daha karşılaşmamak üzere işgalden kurtulmuştur.

Yukarıda verdiğimiz bilgilere göre; Dört Yol'un Kurtuluş Günü Törenleri'nin 1 Ocak günlerine alınması gerekmektedir. Bugün, Kurtuluş Törenleri, 9 Ocak günlerinde düzenlenmektedir. Kanaatimizce, bu hatâ, yakın tarihe kadar kaynak yetersizliğinden ileri gelen bilgi eksikliği, kurtulan il ve ilçelerimizin belli bir gün ve sıra ile kurtuluşu kutlamaları düşüncesi ve 1 Ocak günlerinde kışın şiddetli olduğu gibi düşüncelerden ileri gelmiştir. Buna karşılık; ATASE Arşivi dışında, dönemle ilgili Fransız kaynakları da, Fransız İstihbarat Servisi'nin verdiği bilgilere dayanarak, Dört Yol'un, Fransız kuvvetleri tarafından 31 Aralık 1921'de tahliye edildiğini, Dört Yol da dahil olmak üzere, yöreyi tahliye etmiş olan en son Fransız unsurunun 4 Ocak (hattâ 3 Ocak) 1922'de çekildiği yolunda bilgi vermektedirler²¹.

20 ATASE Arşivi, K. 600, D. 36-156, F. 59 ve F. 62.; P. Du Véou, a.g.e., s. 527-533.; Ayrıca; bu konularda daha toplu ve geniş bilgi için bk. K. Çelik, a.g.e., s. 369-382.

21 P. Du Véou, a.g.e., s. 527-533.